MTTDA O‘YIN ORQALI TA’LIM BOLALARNING NUTQ RIVOJLANISHIGA TA’SIRI

Muallif: Abdurasulova Yulduz Abdulazizovna, 22-DMTT tarbiyachisi

Annotatsiya

Maqolada maktabgacha ta’lim tashkilotlarida (MTT) o‘yin orqali ta’lim texnologiyalarining 5–6 yoshli bolalar nutqini rivojlantirishdagi o‘rni nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Rolli, didaktik, harakatli va teatrlashtirilgan o‘yinlarning lug‘at boyligi, grammatik to‘g‘ri gap tuzish, bog‘lanishli nutq va muloqot faolligiga ta’siri ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot dizayni, o‘lchov mezonlari va tarbiyachilar uchun amaliy tavsiyalar keltiriladi.

Kalit so‘zlar: maktabgacha ta’lim, o‘yin texnologiyalari, nutq rivojlanishi, rolli o‘yin, lug‘at boyligi, bog‘lanishli nutq, tarbiyachi.

Kirish

Nutq bolaning fikrlashi, muloqoti va ijtimoiy moslashuvining asosiy vositasidir. Maktabgacha yosh, ayniqsa 5–6 yosh nutq jadal boyiydigan va maktab ta’limiga tayyorlik shakllanadigan davrdir. Bu davrda bola nafaqat so‘zlar sonini ko‘paytiradi, balki fikrini izchil bayon qilish, savol berish, o‘z harakatini izohlash kabi murakkab ko‘nikmalarni egallaydi. Nutqi yetarli rivojlanmagan bola maktabda o‘qish, yozish va og‘zaki javob berishda qiyinchilikka duch kelishi mumkin.

Amaliyotda ko‘plab MTTlarda mashg‘ulotlar an’anaviy shaklda, ya’ni tarbiyachi tushuntirib, bolalar tinglab va jamoa bo‘lib takrorlab o‘tadi. Bunday shaklda har bir bolaga gapirish uchun ajraladigan vaqt juda qisqa bo‘ladi, ayniqsa guruhda bolalar soni ko‘p bo‘lsa. Natijada bolaning faol nutqi emas, passiv tinglashi ustun bo‘lib qoladi.

O‘yin esa maktabgacha yoshdagi bolaning yetakchi faoliyati hisoblanadi. U bolani majburlamasdan, qiziqish orqali gapirishga, so‘z izlashga va boshqalar bilan kelishishga undaydi. Shu sababli o‘yinni ta’lim jarayoniga maqsadli va tizimli

kiritish nutq rivojlantirishning samarali yo‘li bo‘lishi mumkin. Mazkur maqola shu taxminni tekshirishga qaratilgan.

Tadqiqot muammosi: an’anaviy mashg‘ulotlarda bolalarning faol nutqi cheklangan, o‘yin imkoniyatlari esa tizimsiz va ko‘pincha dam olish vaqtida ishlatiladi.

Tadqiqot savoli: rolli va didaktik o‘yinlar asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlar 5–6 yoshli bolalarning lug‘at boyligi, gap tuzish qobiliyati va nutq faolligini an’anaviy mashg‘ulotlarga nisbatan ko‘proq oshiradimi?

Tadqiqot gipotezasi: o‘yin asosidagi mashg‘ulotlarda qatnashgan bolalarning nutq ko‘rsatkichlari an’anaviy usulda o‘qigan bolalarnikidan yuqori o‘sadi.

Maqsad: o‘yin texnologiyalarining 5–6 yoshli bolalar nutqi rivojiga ta’sirini aniqlash va tarbiyachilar uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Vazifalar:

mavzu bo‘yicha nazariy yondashuvlarni o‘rganish va tahlil qilish;

nutq rivojlantirishga mos o‘yin turlarini tanlash va mashg‘ulotlarga moslashtirish;

tajriba va nazorat guruhlarida nutq ko‘rsatkichlarini o‘lchash;

natijalarni solishtirib, amaliy tavsiyalar tayyorlash.

Adabiyotlar tahlili

Nazariy asos

L.S. Vygotskiy bolaning aqliy rivojlanishida ijtimoiy muloqotning hal qiluvchi o‘rnini ta’kidlagan. Uning “eng yaqin rivojlanish zonasi” tushunchasiga ko‘ra, bola kattalar yoki tengdoshlar yordamida mustaqil bajara olmaydigan ishni bajara oladi. Vygotskiy o‘yinni ham bola xulq-atvori odatdagidan yuqoriroq darajada namoyon bo‘ladigan muhit sifatida tasvirlagan. Bu qarash o‘yin nutq rivojiga xizmat qilishi mumkinligini nazariy jihatdan qo‘llab-quvvatlaydi.

D.B. Elkonin o‘yin psixologiyasini tadqiq qilib, rolli o‘yinni maktabgacha yoshdagi yetakchi faoliyat sifatida ta’riflagan. Rolli o‘yinda bola kattalar

munosabatlarini qayta yaratadi, bu esa unga rolga mos nutqni ishlatish zaruratini tug‘diradi. J. Piaje esa ramziy o‘yinni bolaning tasavvur va tafakkuri rivojlanishining ifodasi deb hisoblagan va nutq bilan tafakkur o‘zaro bog‘liq rivojlanishini ko‘rsatgan.

J. Bruner tilni o‘zlashtirishda bola va kattalar o‘rtasidagi takrorlanuvchi, o‘yinga o‘xshash muloqot shakllarining ahamiyatini ta’kidlagan. D. Vud, J. Bruner va G. Ross esa kattalar yordamining bola o‘sishi bilan asta-sekin kamayib borishini “scaffolding” (qo‘llab-quvvatlash) tushunchasi bilan ifodalagan. Bu g‘oya tarbiyachining o‘yin davomida bolaga yo‘naltiruvchi savollar va so‘z namunalari berishiga mos keladi.

Mahalliy me’yoriy asos

O‘zbekistonda maktabgacha ta’lim “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi asosida tashkil etiladi. Dasturning nutq rivojlantirishga oid talablari bilan mazkur tadqiqot mashg‘ulotlari muvofiqligini mualliflar o‘zlari rasmiy nashr bo‘yicha tekshirib, ko‘rsatishlari lozim.

[Bu bo‘limni o‘zbek va xorijiy zamonaviy tadqiqotlar bilan to‘ldiring. Manbalarni Google Scholar, CyberLeninka va o‘zbek ilmiy jurnallaridan toping. Qidiruv so‘zlari: “o‘yin texnologiyalari maktabgacha ta’limda”, “nutq rivojlanishi 5–6 yosh”, “play-based learning language development preschool”.]

Nutq rivojlantirishda qo‘llaniladigan o‘yin turlari

O‘yin turi	**Mazmuni**	**Rivojlantiradigan nutq ko‘nikmasi**
Rolli o‘yin	“Do‘kon”, “Shifokor”, “Oshpaz” kabi ijtimoiy rollar	Muloqot, savol-javob, rolga mos so‘z va iboralar
Didaktik o‘yin	“Nima yo‘qoldi?”, “Kim nima qiladi?”, rasmli lotolar	Lug‘at, tasniflash, so‘z birikmasi tuzish
Teatrlashtirilgan o‘yin	Ertak asosida sahnalashtirish, qo‘g‘irchoq teatri	Ifodali nutq, hikoya izchilligi, xotira
Harakatli o‘yin	Qo‘shiq va qofiyali she’r bilan olib boriladigan o‘yinlar	Talaffuz, ritm, ko‘rsatmani tushunish

O‘yin turi	Mazmuni	Rivojlantiradigan nutq ko‘nikmasi
So‘z o‘yinlari	Topishmoq, “Davom ettir”, “Aksini ayt”	Antonim-sinonim, tez fikrlash, gap tuzish

Metodologiya

Tadqiqot dizayni

Tadqiqot 22-DMTTda o‘tkaziladi. Unda 5–6 yoshli [son] nafar bola ikki guruhga bo‘linadi. Guruhlar yosh, jins va boshlang‘ich nutq darajasi bo‘yicha imkon qadar o‘xshash bo‘lishi lozim:

Tajriba guruhi: nutq rivojlantirish mashg‘ulotlari rolli, didaktik va teatrlashtirilgan o‘yinlar asosida o‘tkaziladi.

Nazorat guruhi: mavzu va davomiylik bir xil, lekin mashg‘ulotlar odatdagi an’anaviy usulda davom etadi.

Tadqiqot [muddat] davom etadi, haftasiga [son] mashg‘ulot o‘tkaziladi. Har bir mashg‘ulot taxminan 25–30 daqiqa bo‘ladi. Ikkala guruhda ham mavzular bir xil bo‘lishi, farq faqat usulda bo‘lishi muhim.

O‘lchov mezonlari

Ko‘rsatkich	Qanday o‘lchanadi
Faol lug‘at hajmi	Rasmlar bo‘yicha bolaning ayta olgan so‘zlari soni (boshida va oxirida)
Gap tuzish	Berilgan rasm yoki so‘z bo‘yicha tuzgan gaplarining to‘g‘riligi va uzunligi
Bog‘lanishli nutq	Rasmlar ketma-ketligi bo‘yicha qisqa hikoya aytib berish, 3 ballik rubrika
Nutq faolligi	Mashg‘ulot davomida bolaning gapirish soni va davomiyligi (kuzatuv varaqasi)

Ma’lumotlarni tahlil qilish

Har bir ko‘rsatkich bo‘yicha boshlang‘ich va yakuniy natijalar ikki guruh uchun alohida hisoblanadi, o‘rtacha qiymat va o‘sish foizi solishtiriladi. Tanlanma katta bo‘lsa, farqning statistik ahamiyatini tekshirish uchun mos mezon (masalan, t-mezon) qo‘llanishi mumkin.

Tadqiqot etikasi

Bolalarning ishtiroki uchun ota-onalardan yozma rozilik olinadi. Natijalar e'lon qilinganda bolalarning ismlari ko'rsatilmaydi, ular kod bilan belgilanadi. Hech bir bola o'lchov natijasi sababli baholanmaydi yoki boshqalar bilan ochiq solishtirilmaydi.

Mashg'ulot namunasi: "Do'kon" rolli o'yini

Maqsad: mevalar va sabzavotlar nomini mustahkamlash, xaridor va sotuvchi muloqotini o'rgatish.

Tayyorgarlik: o'yinchoq mevalar, tarozi, savat, "pul" kartochkalari, sotuvchi fartugi.

Boshlanishi: tarbiyachi o'zi xaridor rolini o'ynab namuna ko'rsatadi ("Assalomu alaykum, menga ikkita olma bering").

Asosiy qism: bolalar juft bo'lib rollarni almashtiradi. Tarbiyachi "Qaysi mevani yoqtirasiz?", "Nima uchun?" kabi ochiq savollar beradi.

Yakun: har bir bola "Men do'konda nima qildim?" savoliga 2–3 gapda javob beradi.

Kutilayotgan natijalar va muhokama

Quyidagi qismlar tadqiqot tugagach, haqiqiy ma'lumotlar bilan to'ldiriladi. Raqamlarni oldindan o'ylab topish ilmiy axloqqa zid.

Boshlang'ich o'lchov: ikki guruh natijalari [jadval], guruhlar o'rtasida farq bormi.

Yakuniy o'lchov: har bir ko'rsatkich bo'yicha o'zgarish [jadval yoki diagramma].

Solishtirish: tajriba guruhida o'sish nazoratga nisbatan qanchalik yuqori bo'ldi.

Adabiyotlar bilan taqqoslash: natijalar yuqorida ko'rib chiqilgan tadqiqotlar xulosasiga mos keldimi yoki farq qildimi.

Cheklovlar: kichik tanlanma, qisqa muddat, bitta muassasa, tarbiyachi omili.

Xulosa va tavsiyalar

Nazariy tahlil o‘yin bolaning faol nutqini rivojlantirish uchun qulay muhit yaratishini ko‘rsatadi: u rol, vaziyat va muloqotni bir joyda taqdim etadi. Amaliy natijalar esa tadqiqot yakunida aniqlanadi. Tarbiyachilar uchun tavsiyalar:

Har bir mashg‘ulotda kamida bitta rolli yoki didaktik o‘yin qo‘llang.

Yopiq savollar (“ha/yo‘q”) o‘rniga “Nima uchun?”, “Keyin nima bo‘ladi?” kabi ochiq savollar bering.

O‘yin uchun real buyumlar va rolga mos kiyim-atributlar tayyorlang.

Bolaning xatosini darrov to‘g‘rilamasdan, to‘g‘ri shaklni o‘zingiz takrorlab ko‘rsating.

Sust bolalarni juftlikda yoki kichik guruhda gapirishga jalb qiling, avval ularga oddiy rollar bering.

Har bir bolaning nutq o‘sishini oddiy kuzatuv daftarida muntazam qayd etib boring.

O‘yinlarni ota-onalarga ham tushuntirib, uyda davom ettirishni tavsiya qiling.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Vygotsky L.S. *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press, 1978.
2. Elkonin D.B. *Psixologiya igry* (O‘yin psixologiyasi). Moskva, 1978.
3. Piaget J. *Play, Dreams and Imitation in Childhood*. Norton, 1962.
4. Bruner J. *Child’s Talk: Learning to Use Language*. Norton, 1983.
5. Wood D., Bruner J., Ross G. The role of tutoring in problem solving. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 1976, 17(2).
6. [“Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi — rasmiy nashrini tekshirib, to‘liq ma’lumotini yozing.]
7. [Zamonaviy ilmiy maqolalarni shu yerga qo‘shing.]

Ro‘yxatdagi nashr ma’lumotlarini (yil, nashriyot, tarjima) o‘zingiz tekshirib oling.